

En e-bog fra

ANIS

Se flere titler på www.anis.dk

Denne e-bog indeholder et digitalt vandmærk. Der er ved dit køb indlejret et digital mærke, som kan vise tilbage til dig som køber. Du skal derfor passe på, at andre personer ikke får adgang til en kopi af din fil, da du vil stå som ansvarlig.

Paulus

Niels Hyldahl

Paulus

– brudstykker af en biografi

Forlaget ANIS
København 2011

Paulus
– brudstykker af en biografi
Niels Hyldahl

© Forfatteren og Forlaget ANIS, 2009

Bogen er sat med Garamond på Religionspædagogisk Center
2. udgave 2011

ISBN-13: 978-87-7457-532-0

Omslag: *Mindgame*

Ordene *Spiritus Gladius* ved sværdet på omslaget er hentet fra den latinske oversættelse af Paulus' brev til Efesos (rettere: til Laodikea), kap. 6, vers 17: "Åndens sværd"

Udgivet med støtte fra Velux-Fonden og Palæstinafondet
(H.P. Hjerl Hansen Mindefondet for Dansk Palæstinaforskning)

Forlaget ANIS
Frederiksberg Allé 10
DK-1820 Frederiksberg C
tlf. 3324 9250 – fax 3325 0607
www.anis.dk

Forord – 7

1 Lægen Lukas og Apostlenes Gerninger – 11

2 Apokalyptik og gnosticisme – 25

3 Paulus' breve – 37

Filipperbrevet og Første Korintherbrev – 38

Galaterbrevet – 40

Andre af fangenskabsbrevene – 41

Den dobbelte rejseplan og Andet Korintherbrev – 42

Affattelsen af Andet Korintherbrev og noget om kalendere – 45

Et par restituerede Paulusbreve – 47

Brevenes medafsendere og overbringere – 50

Brevenes affattelsestid – den “nye” Pauluskronologi – 55

En absolut kronologi – 58

Flere tidsbestemmelser – 60

Brevet som begivenhed – 64

Udvikling eller bevægelse i Paulus' teologi? – 67

4 Paulus' selvbiografiske skitser – 75

Filipperbrevet 3,2-21 – 76

“Jeg Paulus” – 78

De arvede fortrin – 79

De tilegnede fortrin – 81

Galaterbrevet 1,13-2,21 – 88

Kaldelsen – 89

Udsendelsen som hedningeapostel – 90

Arbejdet som hedningeapostel – 92

Apostelmødet i Jerusalem – 92

Sammenstødet mellem Peter og Paulus i Antiokia – 94

5 Fængselsopholdet i Efesos – 99

6 Den galatiske situation – det nye Paulusbillede – 107

- 7 Den korinthiske situation – 117
- 8 Indsamlingen til Jerusalem – 133
- 9 “... og så nåede vi til Rom” – 145

Personerne – 149

Litteratur – 152

Tidslinie – 156

Stedregister – 157

Forfatterregister – 160

Forord

Brevkulturen er i forfald. Det er at begræde, for telefonen, mailen, sms'en berøver eftertiden vigtige vidnesbyrd om vor tid og dens mennesker, som breve ville afsløre. Man kan blot forestille sig hvordan verden ville have set ud hvis Paulus havde mailet i stedet for at skrive sine breve til korinterne. ... (Herbert Pundik, i: *Breve til Sussi. Indblik og udblik*, København: Gyldendal 2007, s. 6)

Forkundskaber er nyttige, sagde H.C. Andersen. Det gælder også i tilfældet Paulus. Brudstykker af en biografi har jeg kaldt bogen, fordi min kollega gennem mange år, Geert Hallbäck, straks da han hørte om mit forehavende, sagde: Man kan ikke skrive en Paulus-biografi, når man hverken véd, hvornår han blev født eller døde. Så må det da blive ved brudstykker. Men jeg har den overbevisning, at vi véd meget mere om denne Paulus fra hans breve, end den sædvanlige opfattelse går ud på. Sædvanligvis har man bygget på Apostlenes Gerninger, når det gjaldt om at få sammenhænge og forløb, altså livsforløb og levned, om Paulus, mens hans breve blev lagt til side. De var kun for teologer og sagde ikke noget interessant om deres ophavsmænd.

På de følgende sider har jeg først måttet gøre op med denne forståelse. Derfor bringer jeg først visse forkundskaber. Deraf vil det fremgå, tror jeg, at hvad Paulus angår, er og bliver hans breve de vigtigste. Læst med omhu giver de os minutøse indblik i hans liv og tænkning, mens Apostlenes Ger-

ninger kun forsyner os med de store linier, og de er endda langt fra altid rigtige.

Og nok er Paulus' breve forfærdeligt svære at forstå. Men de bringer os dog et meget langt stykke videre end blot til Apostlenes Gerninger og de tre missionsrejser, trykt med stiplede linier.

Den foreliggende bog vil være et forsøg på i en alment forståelig form at sammenfatte resultatet af min optagethed af Paulus' breve. Denne optagethed går tilbage til min studietid i Århus i 1950'erne og til min lærer i faget, Johannes Munck, der med sine Paulusbøger, der udkom på tysk, men også blev oversat til engelsk, blev kendt og respekteret i faglige kredse både på det europæiske kontinent og i de engelsktalende lande.

Min bog vil også være et forsøg på at gøre rede for to forhold.

1) Den nye *Pauluskronologi* tog sin begyndelse med amerikaneren John Knox' Paulusstudier i 1930'erne, ikke mindst, som de efter flere tilløb kom til udtryk i hans *Chapters in a Life of Paul* fra 1950. Brevenes kronologiske rækkefølge såvel som deres forrang frem for Paulusskildringen i Apostlenes Gerninger er her helt afgørende. Når jeg nogle gange i min bog kan give det udseende af, at jeg alligevel benytter mig af stoffet og skildringen i Apostlenes Gerninger, skal man ikke tage fejl: Apostlenes Gerninger *kan* jo godt indeholde værdifulde enkeltheder, først og fremmest i den ofte undervurderede "vi"-beretning, som går tilbage til en anonym fortæller fra Paulus' egen tid. Men brevene har absolut prioritet.

2) Den nye *Paulusforståelse* tog sin begyndelse med amerikaneren Ed Parish Sanders' epokeskabende bog fra 1977, *Paul and Palestinian Judaism. A Comparison of Patterns of Religion*. Deri får den tyske teologiske tradition læst og påskrevet, ikke mindst dens – i sig selv forståelige – loyalitet over for reformatoren Martin Luther (1483-1546) og hans Paulusfortolkning; samtidig fremhæves det i den nye Paulusforståelse, at Paulus ikke brød med jødedommen – der var ikke tale om nogen omvendelse fra jødedommen til kristendommen, men om en kaldelse. Og det understreges, at både den antikke jødedom og den ældste kristendom hørte helt og fuldt hjemme i hellenismen og den hellenistiske kultur, som havde været dominerende siden Alexander den Store (333-323 f.Kr.).

FORORD

Det er ikke uden nogen frygt og bæven, at jeg forsøger mig med en biografi om apostlen Paulus. Tak til dem, der har læst manuskriptet og retledt mig, hvor jeg gik for vidt: vores gode nabo Inger Koch-Nielsen, som er en fremragende og kritisk læser, og mine to gode kolleger fra tiden på Københavns Universitet: Mogens Müller og Henrik Tronier; de har alle tre foreslået talrige rettelser og forbedringer, som næsten alle er taget til efterretning. For bogen bærer jeg selv det fulde ansvar.

Nivå, februar og maj 2009.

Niels Hyldahl.

1 Lægen Lukas og Apostlenes Gerninger

Apostlen Paulus er af de fleste vistnok bedst kendt fra den lange og udførlige beretning om ham i Apostlenes Gerninger. Fra kapitel 9 og skriftet ud – skriftet omfatter 28 kapitler i alt – handler Apostlenes Gerninger om Paulus. Han er simpelt hen hovedpersonen. Hele tre gange læser vi om hans omvendelse eller kaldelse (kapitlerne 9, 22 og 26), mens Paulus selv er yderst tilbageholdende med at afsløre detaljer om sig selv i sine breve. Det er også i Apostlenes Gerninger, at vi læser om Paulus' tre missionsrejser, foruden selvfølgelig om den sidste, dramatiske rejse, da han som fange blev transporteret til Rom ad søvejen og med besætning og rejsefæller midlertidigt strandede på Malta. Og det er i det samme skrift, at vi læser, at Paulus som kristen rejste hele fem gange til Jerusalem.

Men ikke en eneste gang læser vi om, at han havde skrevet breve.

Vi læser heller ikke en eneste gang om den af hans medarbejdere, der formentlig kom til at betyde mest for ham i hans virksomhed som apostel, nemlig grækeren Titus.

Ja, vi hører ikke engang, at Paulus var apostel, for dem var der efter forfatterens opfattelse kun tolv af, og til dem hørte Paulus som bekendt ikke.

Allerede hvad antallet af Jerusalem-besøg angår, som Paulus foretog efter at være blevet kristen, består der væsentlige forskelle mellem Apostlenes Gerninger og Paulus' breve. Apostlenes Gerninger regner med, at Paulus efter sin kaldelse besøgte Jerusalem hele fem gange, mens Paulus ifølge brevene kun rejste tre gange til den jødiske hovedstad, efter at han var blevet kristen. Apostlenes Gerningers fem besøg er: 1) ApG 9,26-30; 2) ApG 11,27-30 og 12,25; 3) ApG 15,4-35; 4) ApG 18,22 og 5) ApG 21,17 ff. Men ifølge Pau-

lus' breve besøgte han kun Jerusalem tre gange som kristen: 1) Gal 1,18-19; 2) Gal 2,1-10 og 3) Rom 15,25-27 og 31 (det sidste besøg, omtalt i Romerbrevet, handler endda kun om et besøg, der endnu på brevets tid var fremtidigt). I en sammenligning er der ingen tvivl om, at ApG 9,26-30 og Gal 1,18-19 beskriver den samme, første rejse til Jerusalem, efter at apostlen var blevet Kristustroende. Tilsvarende handler både ApG 21,17 ff. og Rom 15,25 ff. om Paulus' sidste rejse til Jerusalem. Men helt afgørende er det herefter at sætte ApG 18,22 lig med Gal 2,1-10, apostelmødet i Jerusalem. De to overskydende besøg i Apostlenes Gerninger, nemlig 11,27-30 og 12,25, som tilsammen udgør ét og samme besøg, og 15,4-35, skal så henføres til de steder, hvor de hører hjemme. Det kommer til at se således ud:

Gal 1,18-19 = ApG 9,26-30

Gal 2,1-10 = ApG 18,22 (og 15,4-35), apostelmødet

Rom 15,25 ff. = ApG 21,17 ff. (og 11,27-30/12,25)

Et hovedpunkt er som sagt apostelmødet i Jerusalem: Gal 2,1-10 = ApG 18,22. Når forfatteren til Apostlenes Gerninger kommer til 18,22, har han påfaldende lidt at sige – så lidt, at mange fortolkere har ment, at han slet ikke talte om et Jerusalembesøg. Men i virkeligheden har han jo allerede bragt stoffet i kapitel 15. Altså på et helt forkert sted i begivenhedsforløbet! I alt må to af de fem rejser til Jerusalem i Apostlenes Gerninger fjernes fra det historiske landkort.

En anden væsentlig forskel fra Paulus' breve er Apostlenes Gerningers manglende motivation for den sidste rejse til Jerusalem. Vi får ikke at vide, hvorfor dette besøg, der endte med hans tilfangetagelse og overførelse til Rom, var nødvendigt og overhovedet fandt sted (kun i ApG 24,17 antydes det, at Paulus var kommet til Jerusalem "efter flere års forløb for at give almisse til mit folk og for at ofre"). Men brevene oplyser os om, at den sidste rejse til Jerusalem skyldtes en stor pengeindsamling, som der var truffet aftale om på apostelmødet. Disse penge skulle overbringes rent fysisk fra Grækenland og Makedonien – og, som det vil senere fremgå, fra Galatien og provinsen Asia – til Jerusalem (og der var ikke tale om nogen digital pengeoverfør-

sel!). Derfor var Paulus heller ikke alene om denne rejse, men ledsaget af en kreds af repræsentanter for de hedningekristne menigheder, han havde grundlagt. De skulle sikre pengetransporten, og at alting gik rigtigt til.

I Apostlenes Gerninger findes en række tekster, der forekommer pludselig og uden mindste varsel og er skrevet i "vi"-form. I disse tekster udgør Paulus måske selv en af de personer, der omfattes af dette "vi" – en tilsyneladende navnløs gruppe, der optræder i første person flertal. Det drejer sig om "vi"-stykker i kapitel 16, i kapitel 20-21 og igen i kapitel 27-28 med sørejsen, strandingen på Malta og ankomsten til Rom: "Og så nåede vi til Rom" (ApG 28,14).¹

Disse "vi"-stykker adskiller sig ikke i henseende til stil, sprogbrug eller teologisk indhold på nogen måde fra de omgivende tekster; dog er det bemærkelsesværdigt, at stykkerne alle handler om rejser til søs. Det er udelukkende forekomsten af stedordet "vi" og brugen af 1. pers. plur., der tillader os at udpege dem som noget særligt. Man må som læser få det bestemte indtryk, at det drejer sig om beretninger fra et eller flere øjenvidner, og at hele skriftet derigennem skal tilkendes en særlig kvalitet i retning af, at der her er tale om en pålidelig og tilforladelig historisk fremstilling, der skildrer intet mindre end den ældste kristendoms historie.

Hvor dette "vi" optræder, skal det åbenbart være skriftets forfatter selv, der giver sig til kende. Hvem var han?

Det har siden den gamle kirkes tid været sædvanligt at identificere ham med den læge ved navn Lukas, som Paulus skriver om et par gange i sine breve. I brevet til menigheden i Kolossæ sender Paulus en hilsen "fra den kære Lukas, lægen" (Kol 4,14), og sammenhængen tyder på, at denne Lukas var græker – altså til forskel fra Paulus selv en ikke-jøde. Paulus omtaler ham også et sted som sin medarbejder (Filem 24; også 2 Tim 4,11 er Lukas

---

1. De i alt fire "vi"-stykker findes i Apostlenes Gerninger 16,10-17; 20,5-8 og 13-15; 21,1-18 og 27,1-28,16. I en lille del af håndskriftoverleveringen er også ApG 11,28 et "vi"-stykke, men det skyldes udelukkende omtalen af profeten Agabus (se ApG 21,10).

nævnt, men brevet er ikke skrevet af Paulus). Lukas er ikke nævnt i Apostlenes Gerninger overhovedet.

Hvis denne læge Lukas var forfatteren – og så ikke blot af Apostlenes Gerninger, men også af Lukasevangeliet, der hører til samme forfatterskab² – ville det have vidtrækkende konsekvenser for vores vurdering af disse to betydningsfulde skrifter. De ville i så fald kun være få år yngre end Paulus' breve, skrevet måske højst 20 år senere end disse, og forfatteren ville så personligt have deltaget i og oplevet meget af det, der i Apostlenes Gerninger berettes om Paulus. Det lukanske forfatterskab ville i det tilfælde være blevet til senest omkring år 80 e.Kr., og dets historiske pålidelighed ville være overordentlig stor.

Nogle af de betydeligste fortolkere i moderne tid har faktisk plæderet for en endnu tidligere affattelsestid for Apostlenes Gerninger. Det gælder bl.a. den store tyske teolog, kirkehistoriker og bibelfortolker Adolf Harnack (1851-1930), som i flere afhandlinger i begyndelsen af 1900-tallet hævdede, at Lukasevangeliet og Apostlenes Gerninger virkelig var skrevet af lægen Lukas, Paulus' medarbejder. "Vi"-stykkerne var autentiske øjenvidneberetninger, der tilkendegav, hvor lægen Lukas selv havde været med. Ja, Apostlenes Gerninger var skrevet før Paulus' død (som ikke er omtalt – skriftet slutter med Paulus' to-årige fangenskab i Rom), og Lukasevangeliet måtte følgelig være skrevet endnu tidligere, engang i 60'erne. Også internationalt gav den danske Paulusforsker, Johannes Munck (1904-65), udtryk for den samme opfattelse, og hans tiltro til pålideligheden af Apostlenes Gerninger varede ved næsten til hans død.

-
2. Der består efter min og de fleste andres mening ingen tvivl om, at begge skrifter, Luk. og ApG., stammer fra én og samme forfatter; det fremgår af sproget og indholdet og får i det ydre en uomgængelig bekræftelse ved de to skrifers dedikation til Theofilus, se Luk 1,3 og ApG 1,1. Dog er der nu faktisk kommet en bog, der bestrider det fælles forfatterskab: Patricia Walters, *The Assumed Authorial Unity of Luke and Acts. A Reassessment of the Evidence* (Society of New Testament Studies. Monograph Series 145), Cambridge: Cambridge University Press 2009.

Men netop på ét punkt måtte også Muncks tiltro til skriftets historiske pålidelighed vige: apostelbegrebet i Apostlenes Gerninger. Af de nytestamentlige skrifter er det først og fremmest i Apostlenes Gerninger, vi møder forestillingen om, at der fandtes tolv og kun tolv apostle. Det fremgår med al ønskelig tydelighed bl.a. af beretningen om tilvalget af en tolvte apostel i forræderen Judas' sted. Peter, apostlenes førstemand, foreslår her, at der vælges en anden i stedet for Judas: "... en af de mænd, som var sammen med os hele tiden, mens Herren Jesus gik ind og ud hos os, lige fra Johannes' dåb indtil den dag, da han blev taget op til himlen fra os – en af dem bør sammen med os være vidne om hans opstandelse." Af de to opstillede kandidater blev Matthias så valgt, "og han blev regnet med som apostel sammen med de ellev" (ApG 1,15-26). Men i apostlen Paulus' breve, som hører hjemme i selve aposteltiden, findes en sådan forestilling om tolv apostle ikke. Paulus kender ganske vist til "de tolv (disciple?)", men han kender også til "alle apostlene" som en gruppe, der er betydeligt mere omfattende end "de tolv", og som også omfatter ham selv (se fx Gal 2,7-8; 1 Kor 15,3-11). Gang på gang kalder han sig i sine breve for "Kristus Jesus' apostel ved Guds nåde" (fx 1 Kor 1,1; 2 Kor 1,1) og kan uimodsagt gøre gældende, at han er apostel og har set den opstandne Jesus (1 Kor 9,1-2). Munck blev selv klar over, at der kunne bestå en diskrepans mellem Paulus og Apostlenes Gerninger, hvad apostelbegrebet angår.

Vi kan i dag fastslå, at når Apostlenes Gerningers forfatter ikke regnede Paulus for at høre til gruppen af apostle, så kan han heller ikke have kendt Paulus personligt eller have truffet ham i levende live. Og han kan umuligt have været en af Paulus' medarbejdere, sådan som lægen Lukas var.

Det er med andre ord ikke lægen Lukas, der har skrevet dobbeltværket Lukasevangeliet – Apostlenes Gerninger. Når den gamle kirke tillagde Lukas dette forfatterskab, skyldtes det ønsket om at forbinde det så snævert som muligt med selve aposteltiden for derigennem at give det autoritet, høj alder og pålidelighed. Men evangelieskriftet stammer, som vi har set, *ikke* fra Lukas, og også overskriften på forfatterskabets anden del er tydeligvis sekundær: Apostlenes Gerninger handler kun om få af "apostlene" (slet ikke dem

alle sammen), og den person, som skriftet handler mest om, nemlig Paulus, var ifølge skriftet selv slet ikke apostel.

I vores bibel er forfatterskabets to dele blevet skilt fra hinanden, fordi Johannesevangeliet kommer ind imellem Lukasevangeliet og Apostlenes Gerninger. Værkets oprindelige titel, som ikke skal søges i de nuværende overskrifter, har formodentlig indeholdt navnet på den person, hvem det er tilgnet, nemlig den højtærede Theofilus (Luk 1,3; se også ApG 1,1).³ Titlen kan have lydt: *Til Theofilus, I-II*. En sådan titel på dobbeltværket kunne tyde på, at vi har med et apologetisk skrift – et forsvarsskrift – at gøre, og at affattelsen først har fundet sted et godt stykke tid inde i 100-tallet, måske så sent som omkring år 140 e.Kr., da de ældste skrifter til forsvar for kristendommen så dagens lys. Som de ældste kristne apologeter skrev også vores forfatter *for den almindelige offentlighed – ikke for den kristne menighed*; først i anden omgang har de kristne taget forfatterskabet til sig, muligvis i forbindelse med udvælgelsen omkring år 175 af de fire evangelieskrifter, der nu findes i Det Nye Testamente.

En nærmere karakteristik af det lukanske forfatterskab vil fremgå af det følgende.

Hvad forfatterens forord angår, er det ikke på forhånd klart, om det kun dækker selve Lukasevangeliet eller hele forfatterskabet; det sidste er mest sandsynligt, da de to dele oprindeligt har hørt sammen. Under alle omstændigheder viser forordet, at forfatteren har både litterære ambitioner og evner. Men det viser også, at han ikke har været øjenvidne. Forordet lyder sådan: “Eftersom mange andre har søgt at give en fremstilling af de begivenheder, som har fundet sted iblandt os, sådan som det er blevet overleveret os af dem, der fra begyndelsen var øjenvidner og ordets tjenere, har også jeg besluttet nøje at gennemgå alt forfra og nedskrive det for dig i rækkefølge, højtærede

---

3. Navnet Theofilus betyder ‘den, der elsker Gud’ eller ‘den af Gud elskede’ og kunne måske tolkes symbolsk om læseren, hvis det ikke stred mod tillægsordet ‘den højtærede (eller bedre: den mægtige)’, som viser, at vi har med en bestemt person at gøre; se også ApG 23,26; 24,2 og 26,25, om de romerske statholdere Felix og Festus.